



**T.C. İSTANBUL TİCARET
ÜNİVERSİTESİ**

**DIŞ TİCARET ENSTİTÜSÜ
WORKING PAPER SERIES**

Tartışma Metinleri

WPS NO/197/2018 - 05

BATI'NIN VE İSLÂM'IN HÜRRİYET ANLAYIŞINA BAKIŞ FARKI

Kâzım ALBAYRAK*

[*kazimalbayrak@yandex.com](mailto:kazimalbayrak@yandex.com) İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku
Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı

Özet

Hürriyet meselesi geniş bir alana sirayet ediyor. Hak, vazife, fert, cemiyet, ahlâk vs. birçok mevzu ile alakalıdır. Dünya görüşlerine (ideolojilere) göre ise niteliği değişiyor ama mevcudiyeti değişmiyor. Dolayısıyla diğer tüm fikirlerde olduğu gibi hürriyet fikri de Doğu'da ve Batı'da farklı algılanan bir fikirdir. Batı medeniyeti ile İslâm medeniyeti sürekli birbiriyle münasebet içerisinde olsa da hürriyet anlayışı farklılık arz eder. Bu farklılığın en önemli sebebi Batı toplumu ile Müslümanların hayata bakışı arasındaki farktan kaynaklanmaktadır. Bu makalede Batı ile Doğu'nun hürriyet anlayışındaki farklılıklardan bahsedeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Hürriyet, Fransız İhtilâli, Liberalizm, Özgürlük, Kulluk

Abstract

The concept of liberty includes different meanings in Western and Eastern worlds as all other ideas. Of course, the view of liberty of Western and Islamic world, which are constant contact with each other, includes differences too. The most important reason is the divergency about philosophy of life of Western people and Muslims for this. We will work about the differences between the Western and Eastern world in this article.

Key words: Freedom, French Revolution, Liberalism, Freedom, Servitude

Giriş

Lügatte, “bir baskı altında bulunmama, serbestlik, serbest” mânâlarına gelen hürriyet kelimesi, köle ve esir olmama mânâsına da gelir. “Özgürlük” kelimesi hürriyet kelimesiyle eş anlamlı olarak sonradan icad edilmiştir. Sıfat-isim olan hürriyet kelimesi ile aynı kökten gelen tahrir kelimesi, hürleştirmek-özgürleştirmek anlamına gelir. Yine aynı kökten gelen muharrer kelimesi tertemiz, manevî olarak kirletilmemiş mânâsını da taşımak üzere “ibadette muhlis, mâbed hâdımı, dünyadan âzade, tam hürriyetine kavuşturulmuş”¹ mânâlarına gelmektedir.

Ahlâk, tasavvuf ve felsefe kitaplarında ise hürriyetin ahlâkî anlamda kullanıldığını görürüz. Eflatun ve Aristo’da bilgelerin yönetimi, herkesin istediği gibi davrandığı ve hedonizmin geliştiği yönetimlere tercih edilir. İbn Miskeveyh’in “nice kölelerden gördüğüm vefayı pek çok sözde hürden görmedim.” sözü Farabî’nin gerçek hürriyeti ahlâkî yükselişle, gerçek köleliği de ahlâkî tefessühle izah eden görüşüyle uyuşur.² Tasavvufta, başkalarının ve nefsinin kulu, kölesi olmama, Allah’a kul olma hâline hürriyet denir ve Hakk’a tam kul olan hür olur. Tasavvufta hürriyeti de kapsayan bir mevzuda kullanılan “fakr” kavramı, Allah’tan başka hiçbir şeyin insana sahip olmaması mânâsına göre hürriyet, felsefe ve kelâmda düşünüldüğü şekliyle ahlâkın hareket noktası değil, modern varoluştaki gibi bir bakıma ahlâkın gayesidir.³

Bu kavram tarihte günümüzdeki gibi kullanılmıyordu. Daha çok köle-hür ayrımında kullanımı vardı. Günümüzde hürriyet kavramına verilen muhteva, tarihte hak kavramıyla ifadesini buluyordu. Hak kavramının yanına vazife kavramını da eklersek, site devletinden imparatorluklara kadar fert ve toplum ahengi içinde medeniyetler kurulduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

1. Batı’da Hürriyet Fikri

Batı düşüncesi klasik dönem-modern dönem diye ayrıma tabi tutulur. Modern dönem ise Rönesans’tan (XIV-XVI. yüzyıllar) başlatılır. Klasik dönem, antik Yunan ve Ortaçağ Hıristiyan düşüncesi olarak ikiye ayrılır. Batı Rönesans’ını yapıp kilise ile hesaplaşırken, eski Yunan ve Roma’yı da yeniden okudu ve hepsini bir tertip içinde

¹ Abdullah Yeğin, Abdülkadir Badıllı, Hekimoğlu İsmail, İlhami Çalım ve İttihad İlmî Araştırma Heyeti, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat, Sebat Yayın Dağıtım, İstanbul, 2006, s. 658.

² Mustafa Çağrı, Hürriyet Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı Diyanet İslâm Ansiklopedisi, 18. Cilt, Ankara, 1998, 503.

³ Çağrı, a.g.e., s. 503.

algılamayı bildi. Gelenekle moderniyi birleştirmeyi başardı. Üstad Necip Fazıl, Batı'yı söyle formüle eder: "Yunan aklı, Roma nizamı, Hristiyan ahlakı".⁴

Çağdaş Batı düşüncesi ise iki sınıfta incelenebilir. Analitik felsefe ve Kıta Avrupa Felsefesi. İnsan merkezli ve mekanik kainat tasavvuruna sahip, her şeyi bilimsel açıklama kafesine sokan modern Batı düşüncesi analitik felsefe ile yoluna devam etmiştir. Kıta Avrupası felsefesi ise Aydınlanma düşüncesine yönelik eleştirilerle başlayan varoluşçuluk, fenomenoloji, Freudcu Psikanaliz, yapısalcılık vs. felsefeler olup son derece kompleks ve çeşitlilik arz eder.⁵ Mekanik evren tasavvurunu eleştirip, insanın yalnızca düşünen veya rasyonel bir varlık olmayıp, bütünüyle organik bir evrenin parçası olarak duyan, hisseden estetik ve ahlaki kaygılar taşıyan bir varlık olduğunu söyleyen Alman idealistlerini barındıran romantik düşünce tarzı bunlardan biridir. Nietzsche ve Heidegger felsefelerini de bu kategoride sayabiliriz.⁶

Batı'da bireyin hak hukuk ve özgürlük mücadelesi çok çileli geçmiştir. 1789 tarihli Büyük Fransız İnkılabı'nın sloganı, "kardeşlik, eşitlik, özgürlük" idi. Özgürlük ve kişilik hakları, doğal hukuk ve haklar teorisiyle gelişti. Grotius'un (ö. 1645) öne attığı Hobbes'in (ö. 1679) ve John Lock'un (ö. 1704) geliştirdiği bu teori Batı'nın bugünlerinde önemli rol oynamıştır.

Bu noktada hümanizm üzerinde de durmalıyız. İnsancılık da denen bu akım insan aklını merkeze alır, hatta Allah'tan ziyade kendine güvenme anlayışıdır. Rönesans hümanizmi mistik ve estetik özellikleri bünyesinde barındırmasına rağmen modern seküler hümanizm insan aklını ve bilimi yegâne referans noktası olarak ele alır. Modern Batı düşüncesinin temel karakteristiklerinden olan düalizm, insanı bir takım ikili karşıtlıklar ekseninde ele alır. Öznellik- nesnellik, olgu-değer, özne-nesne, numen-fenomen gibi. Bu anlayış varlıkla insanı ve bilgiyi ayırma eğilimidir. Hümanizm anlayışı da kendini merkez alarak varlığa karşıtlık gözüyle bakar. Kıta Avrupa felsefesi akımı hümanizmi, metafizikteki açık ve kalıcı varlık anlayışına dayanarak eleştirir. Hümanizmin insana merkezî ve dışlayıcı bir rol verdiğini söyler.

⁴ Necip Fazıl Kısakürek, Batı Tefekkürü ve İslâm Tasavvufu, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2011, s.17.

⁵ Kasım Küçükalp-Ahmet Cevizci, Batı Düşüncesi Felsefesi Temeller, İnsan Yayınları, İstanbul, 2017, s. 183.

⁶ Küçükalp-Cevizci, a.g.e., s. 154.

Batı'da Ortaçağ boyunca kilisenin insanın vicdan ve iradesi üzerindeki tasallutu yanında krallar da Mutlak ve layüsel-hata yapmaz görülüyor idi. 17-18. yüzyıldan itibaren Batı'da ferdi haklarını arama ve hürriyet kavramını bayraklaştırma başlar.⁷ 1789 Büyük Fransız Devrimi buna misaldir. "Kral da bir insandır" anlayışına erince ihtilâl kopar. Hürriyet kavramı (liberation) kök olarak da aynı olduğu "liberal" kelimesi ile birlikte ilerler. Zira Batı kişi haklarında çok çile çekmiştir. Malûm engizisyon olayları vs. "Doğal hukuk" teorileri de bu dönemde ve hak ve hürriyetleri teminat altına almak için geliştirilmiştir. Öyle ki Batı'da hürriyet ve hak fikri Fransız İhtilali'nden sonra ortaya çıkmış ve gelişmiştir.⁸

Liberalizmin Kısa Tarihçesi ve çeşitlerinden bahsedelim. Liberalizmin kurucularından olan John Locke (ö. 1704) için Kant (ö. 1857), "beni dogmatik uykumdan uyandırdı" der. Kritisizm felsefesini kuran Kant'ın liberalizmin akılcı temellerine katkısı vardır. Kişisel özerklik ve kişilerin eşit ahlâkî değeri düşüncesiyle bu katkı söz konusudur. 19. yüzyılda ise J. Stuart Mill (ö. 1873) faydacı felsefe içinde yer almasına rağmen bireyselliği ve özgürlüğü öne çıkaran yönüyle liberalizme de fidelik etmiştir. Locke ve Kant'ın "akılcı" çizgisini de devam ettirmiştir. David Hume (ö. 1776) ise liberalizmin akılcı yönünden ziyade, yararlılığı tecrübe ile görülmüş, uzlaşmaya dayalı pratikler veya "konvansiyonlar"ı savundu ve bu yönüyle de liberalizmi tahkim etmiş oldu Adam Smith (ö. 1790) ise "doğal özgürlük sistemi" ileri sürerek âdeta "görünmez bir el" in toplumun yararını gözettiğin iddia etti. Doğal bir şekilde uyumlu bir düzenden bahsetti. 17. ve 18. Yüzyılda liberalizm esas karakterini kazanmasına rağmen 19. Yüzyılın ikinci yarısında T. H. Green ve onu izleyen Hobhouse "sosyal liberalizm" in temellerini attı. Liberalizm içinde "özerklikçi-hoşgörücü" farklılaşması yanında, "klasik liberalizm-refah liberalizmi" farklılaşması da vardır. Klasik liberalizm piyasa ekonomisini esas alırken refah liberalizmi, Amerika'da olduğu gibi, "özerklik" ve "dağıtıcı adalet" le devlete daha geniş rol verir. Siyasal liberalizm, muhafazakar liberalizm, iktisadî liberalizm, ulusal liberalizm, kültürel liberalizm, neoliberalizm çeşitleri de vardır. Liberalizmin, iktisadî ayağı ise kapitalizmdir. Biri siyasî, öbürü ekonomik sistemdir.

⁷ Raymond Williams, Anahtar Sözcükler, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 219.

⁸ Hilmi Ziya Ülken, Millet ve Tarih Şuuru, Dergah Yayınları, İstanbul, 1976, s. 87.

2. İslâm'ın Hürriyet Anlayışı

İnsanlık temel hak ve özgürlüklerde İslâm'dan çok şey öğrenmiştir. Dil, din, ırk, renk vb. ayrımcılığın aşılmasında İslâm güzel örnekler sunmuştur. Hayat, adalet, eşitlik, meşru olana itaat, gayrı meşru olana isyan, kamuya katılma, düşünceyi açıklama, inançta baskı yapmama, işkenceden korunma, şeref ve haysiyetin korunması, temel ihtiyaçların karşılanması, özel yaşamın gizliliği (mahremiyet), sosyal güvenlik, ekonomik paylaşım, faiz yasağı ve zekât şartı, çalışma ve mülkiyet hakkı, adil ücret ve tazminat hakları bu meyanda sayılabilir. İslâm'ın devlet bazında koruduğu şu meşhur beş temel hakkı da sayalım: Canın muhafazası, malın muhafazası, dinin muhafazası, aklın muhafazası, neslin muhafazası.

Günümüzde haklar, özel haklar-kamu hakları diye bir ayırım yaygın. İslâmiyet'te kişi hakkı-Allah hakkı diye daha kapsamlı bir ayırım vardır. Öyle ki Allah Kutsî Hadis'te "Benim huzuruma ne ile gelirsenez gelin affederim ancak kul hakkıyla gelmeyin!"⁹ diye buyurarak özel haklara kendisinin bile dokunmayacağını hatırlatır. Onun için mümin olan kişi kul hakkı ile dünyadan göçmek istemez. Çünkü Allah kendi hakkını affedeceğini, fakat kul hakkını affetmeyeceğini buyurmaktadır... Hadiste de temel dokunulmaz haklar olarak, hayat hakkı, mülkiyet hakkı ve manevî kişilik hakkı geçer. İnsan onurunun korunması bir çok farz emirlerinden bile öncelik taşır. İslâm, insan onurunu çiğnetmez. "Haya imandandır"¹⁰ ölçüsü bunun için...

Bundan 14 asır önce Medine Anayasası ile ve Veda Haccındaki Beyanname ile ve Allah Resûlü'nün kişi hakları hususunda ümmetini uyarması ile insanlık temel hak ve özgürlüklerde harika adımlar atmıştır. Ortaçağ karanlığına gömülmüş Batı ise son iki-üç asırdır temel hak ve hürriyetleri tamimleştirme ve tekeline alma gayretine girmiştir.

İslâm, hiç kimsenin kendi hürriyetini tahrip etmeden başkasının hürriyetini tahrip edemeyeceği bir nizam kurmuştur. "Hürriyet başkalarına lâyük görmedikçe sahip olamayacağımız bir şeydir!" anlayışı bütün sosyal, siyasî ilişkilerin içine sinmiştir. Önce nefsimize tatbik edeceğimiz ve dışımızdakilerle kendimizi eşit göreceğimiz böyle bir hürriyet anlayışı her türlü sorunun çözümü demektir.

⁹ et-Taberânî, el-Mu'cemü'l-Kebîr, No: 6133, 6/252.

¹⁰ el-Buhârî, es-Sahîh, el-îmân: 14, No: 24, 1/71.

İslâmî rejimin hürriyet anlayışını yok etme hürriyeti kabul edilemez. İslâm'ın hürriyetleri karşısında demokratik, oligarşik ve monarşik rejimler, “hürriyeti yok etme hürriyetini” temsil ederler.

Fazilete göre mi, hazza göre mi yaşamalı? Hürriyet anlayışların temelindeki bu ikili ayırmadan sonra, “faziletin hakikati ve kaynağı nedir?” sorununun cevaplanması gerekir. Birbirinden farklı kişilerin vicdanı ve sınırlı anlayışı ile bu sorunu izah edemeyeceğimize göre Allah'ın dini ve Resûlü'nün eteğine tutunma şartı kendiliğinden görülür. Aklî ve naklî delil olarak bedahet ifade eder.

Kula kulluk ile Allah'a kulluk arasındaki hürriyet farkını izah edelim. Mutlak Fikre bağlılık olmayınca ister istemez bir kulun fikirlerine bağlılık ortaya çıkar. Çünkü değerler sistemi olmadan bir toplum ve rejim inşası olmaz. Mutlak Fikre inanmayanlar beşer fikrine tabiliğe razı olmak zorundadır. Bu farkı izah edici olarak rahmetli Aliya İzzetbegoviç'in şu sözünü aktaralım: “Allah'ın iradesine teslimiyet, insanların iradesine karşı bağımsızlık demektir.”¹¹ Büyük Doğu ekolüne bağlı ve onu yürüten Mütefekkir Salih Mirzabeyoğlu'ndan bu mevzuda İslâmî bakışı hülâsa edici tesbitler ise şöyle:

*“İnsan, Allah'a karşı kusurlu ve hatalı bir varlık: Mutlak kuvvet, kudret Allah'ındır. İnsan'ın hürriyeti, O'na yaklaşabildiği kadar; ve varlığın varlıkla anlaşılması bakımından, başkalarını varoluşan tarzda bilmek onların hürriyetleri ile yakınlık kurmakla mümkündür. Hürriyetin gerçek tanımı: Allah ve Resûlü'ne, izinde olanlara tâbi olabildiğin kadar hürsün ve hürriyet bunun içindedir.”*¹²

İslâm'a göre; insan merkezli bütün düşünceler kulun kul arkasındaki kuyrukçuluğuna çıkar. Demek ki, asıl kulluktur ki asıl hürriyettir, kulluk şuurunu yitirmektir ki, bir beşere köleliktir. Şunu da ilave edelim ki, bir kimse ben hiçbir insana tâbi değilim, kendi aklımı rehber edinirim dese bile neticede yine bir beşere tâbi olmakta, kendi aklına tapmaktadır ve kendini mutlak yerine koymaktadır. Hâlbuki beşerin mutlak olamayacağı yine akılla bilinen ve kabul edilen bir husustur.

¹¹ İdris Arpat, Allah ile Tanıştım Kendim ile Barıştım, Altınoluk Dergisi, Sayı: 112, 1995, s. 14.

¹² Salih Mirzabeyoğlu, Ölüm Odası, Bölüm 409, Baran Dergisi, İstanbul, 22-28 Mart 2018, Sayı 584.

Sonuç

Herkesin hürriyetten anladığı farklı şeylerdir. Ferdî hürriyet ile siyasî hürriyet farkında olduğu gibi. Onun muhtevası ve yerini tayin etmek için başka kavramlara da ihtiyaç vardır.

Çağımızda özgürlüklerin güvencesi görülen anayasalarda temel hak ve özgürlükler önemli yer tutar, hukuk devletinin vazgeçilmezi olarak görülür. Rejim ve sistem tartışmalarında da hürriyet meselesi başrol oynar diyebiliriz. Fakat çok dillendirilmesine rağmen muhtevası sürekli değişmekte, talep ve tartışmalar bitmemektedir. Öyle ki, özgürlük söylemlerinin artışına paralel olarak ferdî ve içtimaî buhranlarda da artış yaşanmakta ve her insana hitap edecek tutarlı bir sisteme ihtiyaç kendini hissettirmektedir.

Hürriyet kavramı sivil ve siyasî özgürlükler mânâsına son asırlarda Batı'da popüler olmuştur. Hürriyet kelimesini karşılayan liberal kelimesinin olumlu anlamları Latince'den itibaren biliniyordu; ama 17. Yüzyıldan itibaren siyasî anlam kazandı. İngiltere'de ise modern siyasal anlamını 19. Yüzyılın sonunda kazandı.¹³ Batı hürriyet kavramını 17.-18. Yüzyıllarda keşfetti diye ondan önce insanlık hürriyetten uzak yaşıyor, hak ve vazife bilmiyor, denemez.

Batı'da hürriyet fikrinin temel olmasının bizce sebebi, onların kişi hak ve özgürlüklerinde çok büyük baskı altında olmalarıdır. Oysa İslâm'da kul kavramındaki özgürlük boyutuyla insanlar arasında eşitlik ve kardeşlik vurgusu yapılır. Her işte dengeyi esas alan İslâm, hürriyet mevzuunun zararlı noktalara varışına mâni, faydalı noktalara çıkışına ise hâmi olmuştur.

¹³ Raymond Williams, Anahtar Sözcükler, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 219.

Kaynakça

Arpat, İ., Allah ile Tanıştım Kendim ile Barıştım, Altınoluk Dergisi, Sayı: 112, 1995

Çağrı, M., Hürriyet Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı Diyanet İslâm Ansiklopedisi, 18. Cilt, Ankara, 1998

et-Taberânî, el-Mu'cemü'l-Kebîr, No: 6133, 6/252.

el-Buhârî, es-Sahîh, el-İmân: 14, No: 24, 1/71.

Kısakürek, N.F., Batı Tefekkürü ve İslâm Tasavvufu, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2011

Küçükalp, K., Cevizci, A., Batı Düşüncesi Felsefesi Temeller, İnsan Yayınları, İstanbul, 2017

Mirzabeyoğlu, S., Ölüm Odası, Bölüm 409, Baran Dergisi, İstanbul, 22-28 Mart 2018, Sayı 584

Yeğin, A., Badıllı, A., İsmail, H., Çalım, İ. ve İttihad İlmi Araştırma Heyeti, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat, Sebat Yayın Dağıtım, İstanbul, 2006

Williams, R., Anahtar Sözcükler, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012

Ülken, H.Z., Millet ve Tarih Şuuru, Dergah Yayınları, İstanbul, 1976